

ИЗ ИСТОРИЈЕ РАТНЕ ВЕШТИНЕ

Генерал у пензији **БОРБЕ ЛУКИЋ**

МАЧКОВ КАМЕН

Да би се лакше схватили груписање снага и борбе на Мачковом Камену изнећемо укратко и догађаје на целом фронту који су непосредно претходили и утицали на ове борбе.

После изгубљене Церске битке Аустро-Угарска је желела да што пре изгледи тежак утисак који је овај њен пораз изазвао на Балкану и у Европи, да спречи упад у Срем и Банат и да дефинитивно привуче Бугарску на страну Централних сила. Зато је и предузела нову, Другу офанзиву против Србије.

И аустроугарској Врховној команди и команданту Балканске војске, Поћореку, било је сада јасно да је јака VI армија била погрешно груписана на помоћном западноморавском операциском правцу и да је то био један од главних узрока пораза V аустроугарске армије на Церу. Због тога је за нову офанзиву хитно рокирана VI армија на север и то: 15 корпус на сектор Лешница — Зворник, а 16 на сектор Зворник — Љубовија. Основна идеја операциског плана команданта Балканске војске била је да се нападом V аустроугарске армије привежу што јаче српске снаге на доњој Дрини, а да се у исто време јаким VI армијом са фронта Зворник — Љубовија, и Комбинованим корпусом генерала Крауса, са фронта Јарак — Шабац, обухвате оба српска бока (види скицу бр. 1).

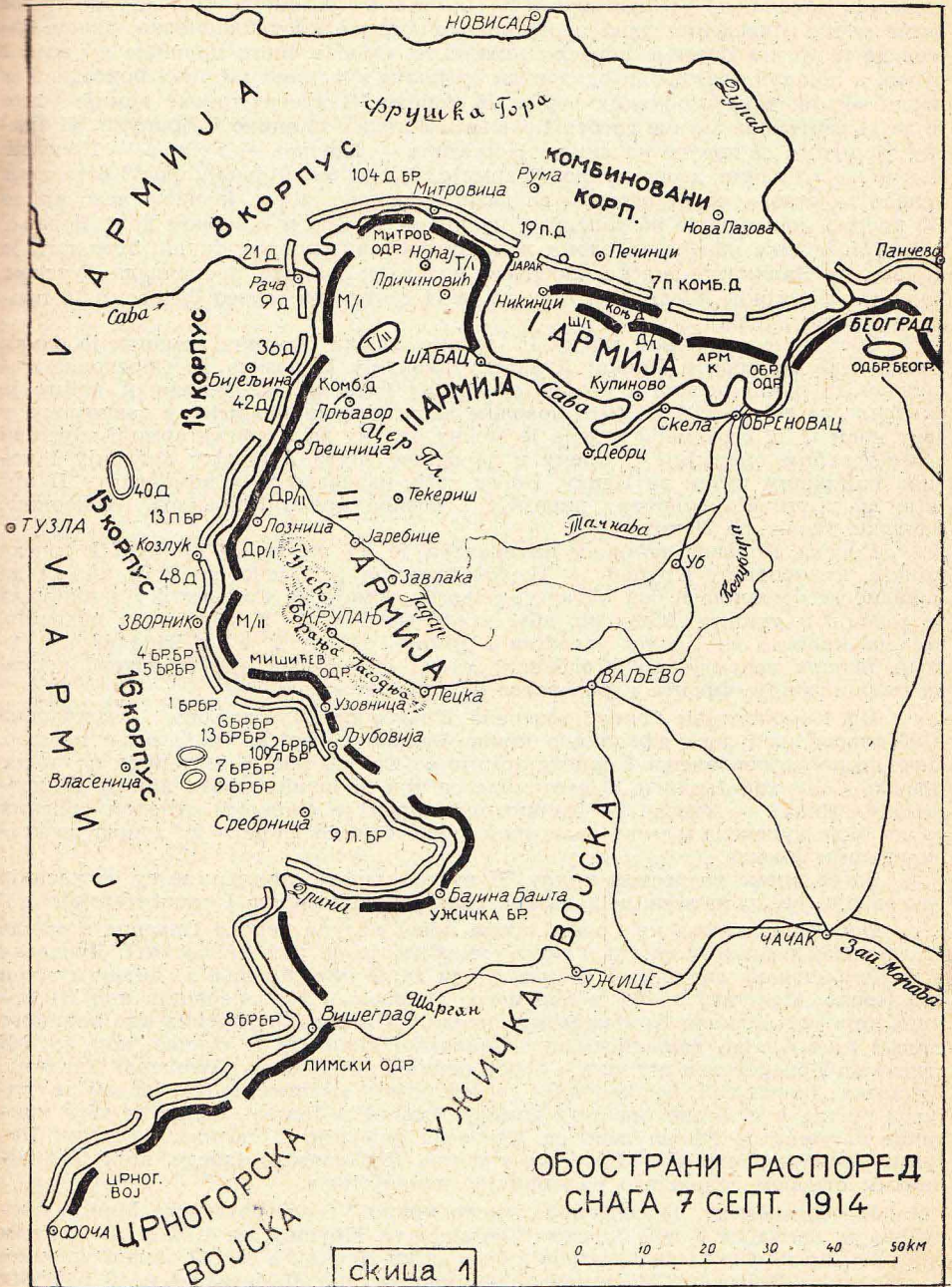
Ради извршења овога плана Поћорек је до 6 септембра на отсеку Шабац — Јарак — ушће Дрине — Зворник — Љубовија прикупио 174 батаљона, према српских 132, из I, II и III армије, колико се налазило западно од Колубаре. Осим тога, требало је да му кроз недељу дана стигне још 20 батаљона.

Аустроугарска офанзива требало је да почне 5 септембра, али је због погуне губитака одложена за 9 септембар.

С друге стране, према операциском плану српске Врховне команде била је предвиђена дефанзива II и III армије на Дрини од Раче до Љубовије у циљу прикривања непријатељских снага док им услови не дозволе прелаз у офанзиву, а офанзива I армије у Срем и Ужичке војске у вези са Црногорском војском ка Вишеграду и Сарајеву. Значи, *дефанзива на центру*, а *офанзива на крилима*.

Српска офанзива у Срем почела је 6 септембра¹⁾ истог дана када и отсудна битка у Галицији код Лавова, а на Западном фронту велика битка на Марни. Али њен успешан развој спречили су догађаји на Дрини, јер је на овај прелаз, командант Балканске војске одговорио својом офанзивом из Босне 8 септембра, и напао са V аустроугарском армијом српску II, а VI армијом српску III армију. Док су напади V аустроугарске армије успешно одбијени, тако да је све до 27 октобра остала притешњена уз обалу Дрине, дотле је бројно

¹⁾ На захтев руске Врховне команде да се офанзивом у Срем спречи упућивање непријатељских снага на Руски фронт, I армија (Шумадиска I позива, Дунавска I позива и Коњичка дивизија) извршила је 6 септембра прелаз код Дебрца и Скеле према Купинову и успешном офанзивом до 11/12 септембра овладао линијом: с. Нови Вановци — с. Нова Пазова — с. Печинци — с. Буђановци — с. Никинци (25—30 км северно од Саве). Истог дана извршен је са Тимочком дивизијом I позива демонстративни прелаз код Чеврнтије (7 км источно од Митровице), који се због слабих припрема завршио катастрофално.

јака, одлично опремљена, за планинско ратовање оспособљена и освежена при- доласком појачања, VI аустроугарска армија 8 септембра прешла Дрину на више места и следећих дана продужила надирање кроз планинско, делом кр- шевито и густим шумама обрасло земљиште. Српске снаге пружале су жилав отпор, а поједини батаљони одолевали су јаким нападима читавих бригада. Тек после четири дана огорчених борби, 16 корпус VI аустроугарске армије успео је да 11 септембра заузме гребен Борање и Јагодње планине и принуди III срп- ску армију да се повуче на линију Костајник — Крупањ — Рожањ — Прослоп. Док је на тај начин, десно крило VI армије, које је било ојачано на 52 батаљона, успело да створи чврст ослонац за даље надирање, дотле је њено лево крило (15 корпус) још висило на западним падинама Гучева и северном делу Борање, улажући велике напоре да сломи жилаву одбрану српских трупа. Због тога је командант Балканске војске, Поћорек, у тежњи да што пре овлада Гучевом, појачао лево крило VI армије, тако да је 14 септембра заузео Гучево, а 16 про- дужио даљи напад.

Због кризе на левом крилу III армије српска Врховна команда је одмах упутила ка Крупању и Пецкој Дунавску дивизију II позива из Обреновца и 4 пешадијски пук I позива и брзометну брдску батерију из Ваљева. А пошто је сматрала да те снаге неће бити довољне да успоставе поремећену равнотежу, у току ноћи 11/12 септембра донела је важну одлуку да I српска армија обустави своје успешне операције у Срему и да одмах упути Дунавску дивизију I по- зива најкрајим путем за Пецку. Поред тога, наређено је и команданту II ар- мије да упути Комбиновану дивизију I позива преко Прњавора, Текериша, Завлаке, такође за Пецку.

Српска Врховна команда намеравала је да на левом крилу III српске армије, на простору Крупањ — Пецка, прикупи што јаче снаге са циљем да нападне десно крило и бок VI аустроугарске армије на Соколској Планини, да је разбије и уништи. Међутим, због кризе на Гучеву, Комбинована дивизија, која се кретала ка Пецкој у састав I армије, скренута је од Завлаке ка Гу- чеву, напала непријатеља и одбацила га на сам гребен, где је ускоро дошло до стабилизације фронта и рововског начина ратовања.

Ни Комбиновани корпус генерала Крауса од 33 батаљона, 11 ескадрона и 96 топова, као лево офанзивно крило Балканске војске, није боље прошао. Иако је после повлачења I српске армије из Срема, тек 16 септембра по подне прешао Саву код Јарка и 18 септембра са три дивизије заузео линију Митро- вица — Ноћај — Узвеће — Причиновић, ипак је снажним отпором српских трупа било спречено његово даље напредовање, тако да је и ту дошло до ста- билизације фронта.

За то време на десном крилу VI аустроугарске армије, где су се касније одигравали најдраматичнији догађаји, развијао се маневар I српске армије.

После повлачења из Срема, према новој одлуци српске Врховне команде за груписање снага, у састав I армије требало је да уђу Дунавска I, Дунавска II и Комбинована дивизија I позива, с тим да се прикупљање за битку изврши код Пецке. Међутим, и ово је пореметило неповољан ток операција код III ар- мије, која је задржала Комбиновану дивизију I позива, а упутила као појачање само 5 прекобројни пешадијски пук Дунавској дивизији II позива, која је већ стигла из Обреновца и ступила у борбу са непријатељем на Соколској Планини. Дунавска дивизија I позива, која је усиљеним маршевима 15 септембра из- јутра стигла у с. Ставе (на путу између Ваљева и Пецке), одмах је због кри- тичне ситуације упућена лево од Дунавске дивизије II позива, на отсек Пе- трина Стена — Рожањ — Прослоп, у помоћ Љубовиском одреду, који је очај- ничким отпором задржавао надмоћнијег непријатеља.

У међувремену, 13 септембра, десно крило VI аустроугарске армије пре- дузело је напад са 6 и 7 брдском бригадом ка Крупању, са 1, 2 и 13 брдском бригадом преко Соколске Планине и Рожања ка Пецкој, а са 109 ландштурмском бригадом ка Прослопу. Непријатељ је имао укупно 31 батаљон и 10 брдских батерија, и озбиљно запретио да пробије ка Пецкој и загрози дубљом позадини српске војске. Он се нарочито био окомио на Рожањ 14 септембра, тако да је

положај три пута губљен и преотиман. Предвече је стигао 4 пешадиски пук I позива са брдском брзометном батеријом и одбацио непријатеља. Сутрадан су се обновиле огорчене борбе око Рожња и Прослопа, али су српске трупе појачане и охрабрене доласком Дунавске дивизије I позива прешле у противнапад на целој линији одбациле непријатеља са великим губицима.

Иако је I српска армија 16 септембра отпочела општи напад, ипак командант аустроугарске Балканске војске још није био учео опасност која је претила десном крилу његове VI армије. Штавише, он је, очекујући сваког часа повољан преокрет код Комбинованог корпуса генерала Крауса на крајњем десном крилу оперативног фронта у Мачви, одобрио VI армији да обустави своју офанзиву за 1—2 дана. То је свакако био неразумљив поступак и велика грешка, која је веома много користила бољем консолидовању фронта српских снага.

Међутим, услед снажног напада трупа I српске армије, десно крило 16 армије (16 корпус), које је имало преко 6.000 губитака, било је принуђено да се са линије Кулине — Милетина — Петково Брдо — Сенокос постепено повлачи ка линији Јагодња — Велеш, а 109 ландштурмска бригада, која се била највише истакла на Прослопу, успела је да се, због недовољне активности леве колоне Дунавске дивизије I позива, повуче ка мосту код Љубовије ради обезбеђења десног бока и позадине VI аустроугарске армије од српских снага које су надирале од Бајине Баште преко Сребрнице ка Љубовији.

Да би олакшала III армији, коју је непријатељ снажно нападао, српска Врховна команда је наредила I армији да 17 септембра продужи што енергичнији напад у правцу непријатељског десног бока. Због тога је извршена промена праваца дејства и извесно прегруписавање Дунавске дивизије I и II позива, тако да је Дунавска дивизија II позива окренула фронт на северозапад преко Кулина ка Шанцу ради дејства у десни бок непријатељских снага (6 и 7 бригада) које су потискивале левокрилни одред III армије (Одред пуковника Мишића), док се Дунавска дивизија I позива јаче груписала на свом десном крилу.

Под снажним притиском српских снага, 17 септембра, попустило је десно крило VI армије (1, 2 и 13 брдска бригада) и у највећем нeredу отступило ка Дрини на отсек Црвење — Јаворник, док су се 6 и 7 бригада повукле у реду гробеном од Крупња ка Мачковом Камену.

Иако је ово био најкритичнији дан за непријатеља, трупе I српске армије, а нарочито Дунавска I позива, пропустиле су погодан тренутак да га енергичним гоњењем потпуно униште. Тек на потстицање команданта I армије, Дунавска дивизија I позива продужила је надирање, али је било касно — непријатељ је био отступио, а ноћ је прекинула даљи покрет.

Тако се због неактивности српских снага непријатељ спасао сигурног пораза, добио времена да се прикупи на краћем фронту и у најкритичнијем тренутку понова појави на Мачковом Камену и заустави надирање српских снага.

Предвиђајући даљу тешку кризу, непријатељ је правилно поступио што се ради заштите свога десног бока и позадине повукао на краћи положај: Мачков Камен (6 и 7 бригада), Црвење — Јаворник (1, 2 и 13 бригада), и што је 109 ландштурмску бригаду пребацио преко Дрине и поставио на положај Дубравица — Дубовик, ради обезбеђења десног бока и позадине 16 корпуса, а сутрадан, 18 септембра, извукао 1 и 2 бригаду на Ужиналиште у резерву, позади дела положаја где је очекивао главне борбе. С друге стране, командант I српске армије, који је на основу примљених извештаја преченио постигнуте успехе и сматрао да је непријатељ потпуно потучен, наредио је да се 18 септембра преко Мачковог Камена и Кошутње Стопе изврши гоњење непријатеља, с тим да се набади на Дрину код Зворника.

Међутим, овога дана гоњење није извршено зато што дивизије због кише и магле нису стигле да прикупе своје растурене и преморене делове. Само је 5 прекобројни пук, на десном крилу Дунавске дивизије II позива успео да протера делове непријатељског борбеног осигурања и подиђе главног положаја на Мачковом Камену, али је и он задржан непријатељском јаком ватром, те је ту занеоћи у борбеном распореду.

Уколико се сужавањем фронта непријатељ више прикупљао ка Мачковом Камену, утолико су се и српске снаге све више концентрисале ка тој тачки.

Борбе на Мачковом Камену

Да би се могла пратити и боље схватити борбена дејства на Мачковом Камену и његовој околини, неопходно је да читаоци, поред оријентирних скица — приложених уз овај чланак (види скице бр. 2, 3 и 4) — користе и секције Зворник и Крупањ 1:50 или 1:100.000. При томе је веома важно да се уочи карактер самог земљишта, које по својој надморској висини претставља ниже планинско земљиште, али које је тако испресецано, изломљено и пошумљено и богато многобројним косицама и увалама са веома стрмим падинама, да су борбена дејства веома ограничена. То ће помоћи читаоцима да, с једне стране, уоче сву важност капацитета земљишта и правилног одмеравања снага за поједине земљишне отсеке, а с друге, разлог због кога тако јаке снаге, сконцентрисане на малом простору, нису могле да дођу до изражаја.

На дан 19 септембра ујутру распоред обостраних снага био је (види скицу бр. 3):

а) Распоред аустријских снага: 9 брдска бригада на Кошутњој Стопи, 6 и 7 брдска бригада на Мачковом Камену, 13 брдска бригада на Липник Брду, 109 ландштурмска бригада на левој обали Дрине, на положају Дубравица — Дубовик. У резерви, на Ужиналишту, налазиле су се 1 и 2 брдска бригада. Трупе су се утврђивале на брзу руку. Према томе, на најважнијем отсеку, Кошутња Стопа — Мачков Камен, Аустријанци су имали око 26 батаљона и 10 брдских батерија, а на помоћном делу око 10 батаљона и 4 брдске батерије.

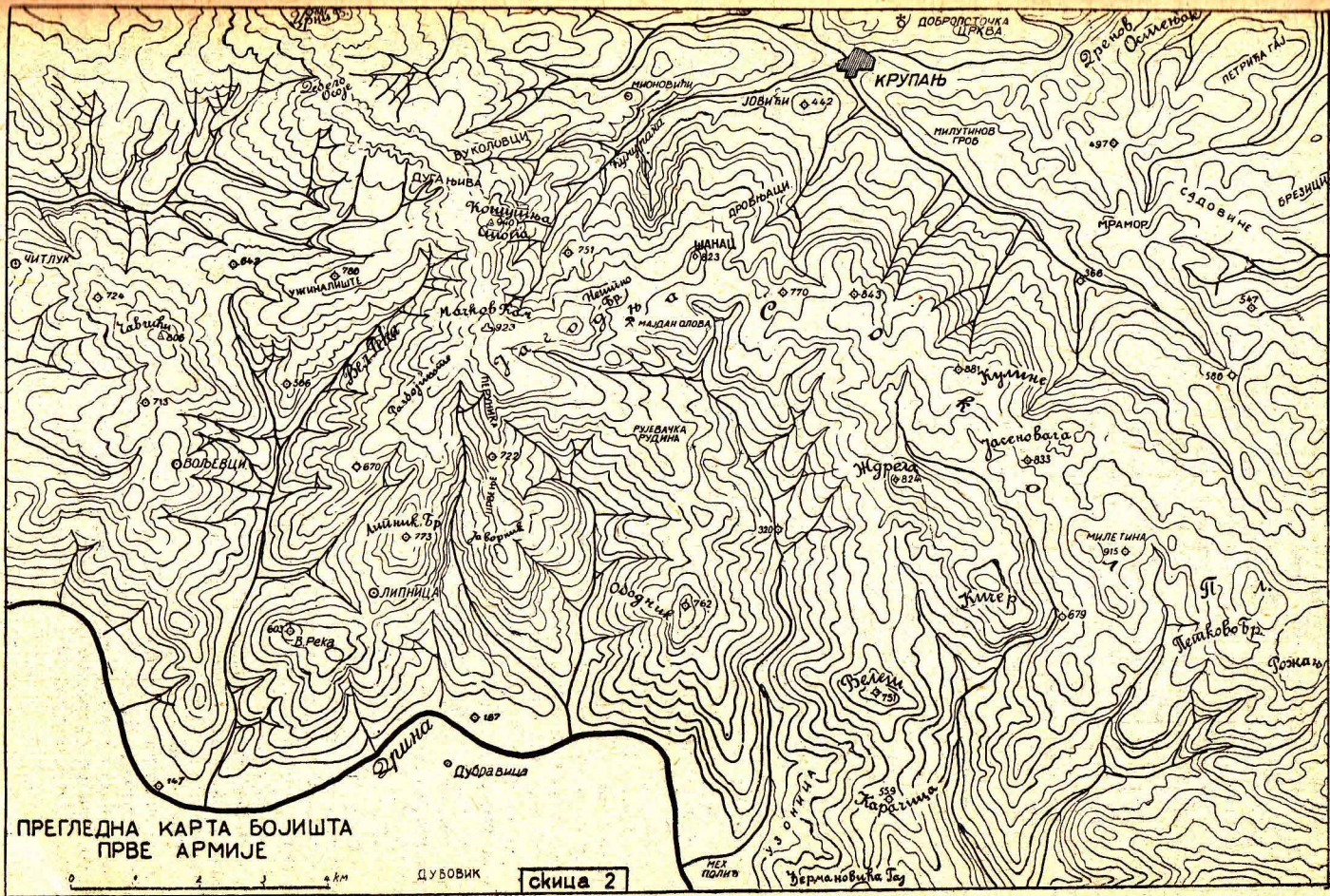
б) Истога дана српске снаге налазиле су се у следећем распореду:

Дунавска дивизија II позива: коњички дивизион на десном крилу, одржава везу преко села Дробњаци и Крупања са Одредом пуковника Мишића (лево крило III српске армије), који је наступао од Крупања ка Мачковом Камену; 5 прекобројни пешадиски пук у борбеном распореду подишао Мачковом Камену; 8 пешадиски пук II позива лево од њега; 9 пешадиски пук II позива у дивизијској резерви на Нешином Брду, а пољски артиљериски дивизион са две батерије на положају Бранковац и једном на левом крилу 5 прекобројног пука.

Дунавска дивизија I позива: 18 пешадиски пук са две пољске батерије на Рујевачкој Рудини, 8 пешадиски пук са брдском брзометном батеријом на Ободнику; 4 прекобројни пешадиски пук (без два батаљона) и 9 пешадиски пук у дивизијској резерви, јужно од к. 771 на Мачковом Камену; 4 пешадиски пук у артиљеријској резерви код Шанца, а неангажоване пољске батерије код дивизијске резерве. Заштиту левог бока и позадине дивизије вршили су: један батаљон 4 прекобројног пешадиског пука на Ђермановића Гају, један батаљон истог пука на Уши Главница, а Љубовиски одред на Ваурићу. Дивизијски коњички пук осматрао је Дрину од р. Узовнице до Доње Буковице. Према томе, српске снаге имале су 32 батаљона, 32 митраљеза а од брдске артиљерије само једну батерију са недовољно муниције, тако да је непријатељ био много јачи у митраљезима и артиљерији, а нарочито брдској.

Командант I армије наредио је командантима Дунавске дивизије I и II позива да 19 септембра заузму Мачков Камен и Кошутњу Стопу, с тим да командант Дунавске дивизије II позива продужи енергично наступање ка линији Дебело Осоје — Црни Врх, одржавајући тесну везу са трупима III армије, а командант Дунавске дивизије I позива да одржава везу са Дунавском дивизијом II позива. Исто тако наређено је да дивизијски коњички пук уђе у састав Љубовиског одреда, који ће стајати непосредно под командом армије, са задатком да обезбеђује леви бок и позадину I армије на правцу Љубовија — Пеџка, и да ухвати и одржава везу са трупима Ужичке војске које су наступале од Сребрнице ка Љубовији и Зворнику.

Напад на Мачков Камен почео је рано изјутра. Чим је артиљериски дивизион са Бранковца почео да туче Мачков Камен, непријатељ је одговорио јаком артиљериском ватром, којом су приликом примећена и зрна већег ка-

либра. Како се одмах увидело да за праћење пешадије није довољан само један пољски топ који је у току ноћи 18/19 септембра придат 5 прекобројном пуку то су му упућена и остала три топа 2 пољске батерије. Потпомогнут ватром ове батерије, 5 прекобројни пешадиски пук продужио је напад на Мачков Камен, али је отпор непријатеља био тако јак да није могао да га савлада.

У 9 часова, 9 пешадиски пук II позива (из дивизијске резерве) покушао је да јужном падином Нешиног Брда подиђе Мачковом Камену, али је при томе много трпео од непријатељске артиљеријске ватре, те му је у 10 часова наређено да се преко седла пребаци на северну падину Нешиног Брда и смени 3 пешадиски пук II позива из Одрода луковника Мишића кога је командант III армије узео за појачање Моравске дивизије II позива. (Интересантно је да се смена вршила дању под јаком непријатељском ватром). Пошто је због јаког непријатељског отпора, око подне стекао убеђење да само својим снагама не може заузети Мачков Камен, командант Дунавске дивизије II позива споразумео се са командантом Дунавске дивизије I позива да наставе заједнички напад на тај начин, што ће 9 пешадиски пук I позива, уз подршку три пољске батерије са Бранковца и једне са Нешиног Брда, нападати Мачков Камен лево од Дунавске дивизије II позива. Према томе споразуму, четири пољске батерије Дунавске дивизије I позива одмах су отвориле ватру на Кошутњу Стопу, Мачков Камен и непријатељске делове позади ових положаја.

У 13 часова, 9 пешадиски пук II позива који се пребацио на северну падину Нешиног Брда, развио се за борбу иза десног крила I борбеног реда и одмах је сам кренуо у напад северном падином Нешиног Брда. Међутим, када је у 14 часова подишао непријатељским рововима на 200 м и снажном ватром отпочео припрему јуриша, настала је паника код 1 батаљона на десном крилу услед јаке непријатељске ватре. Батаљон је почео да одступа, а то је поколебало остали део пука, па је у целини отступило на полазни положај. Поновни напад овога пука, који је извршен у 16 часова такође није имао успеха.

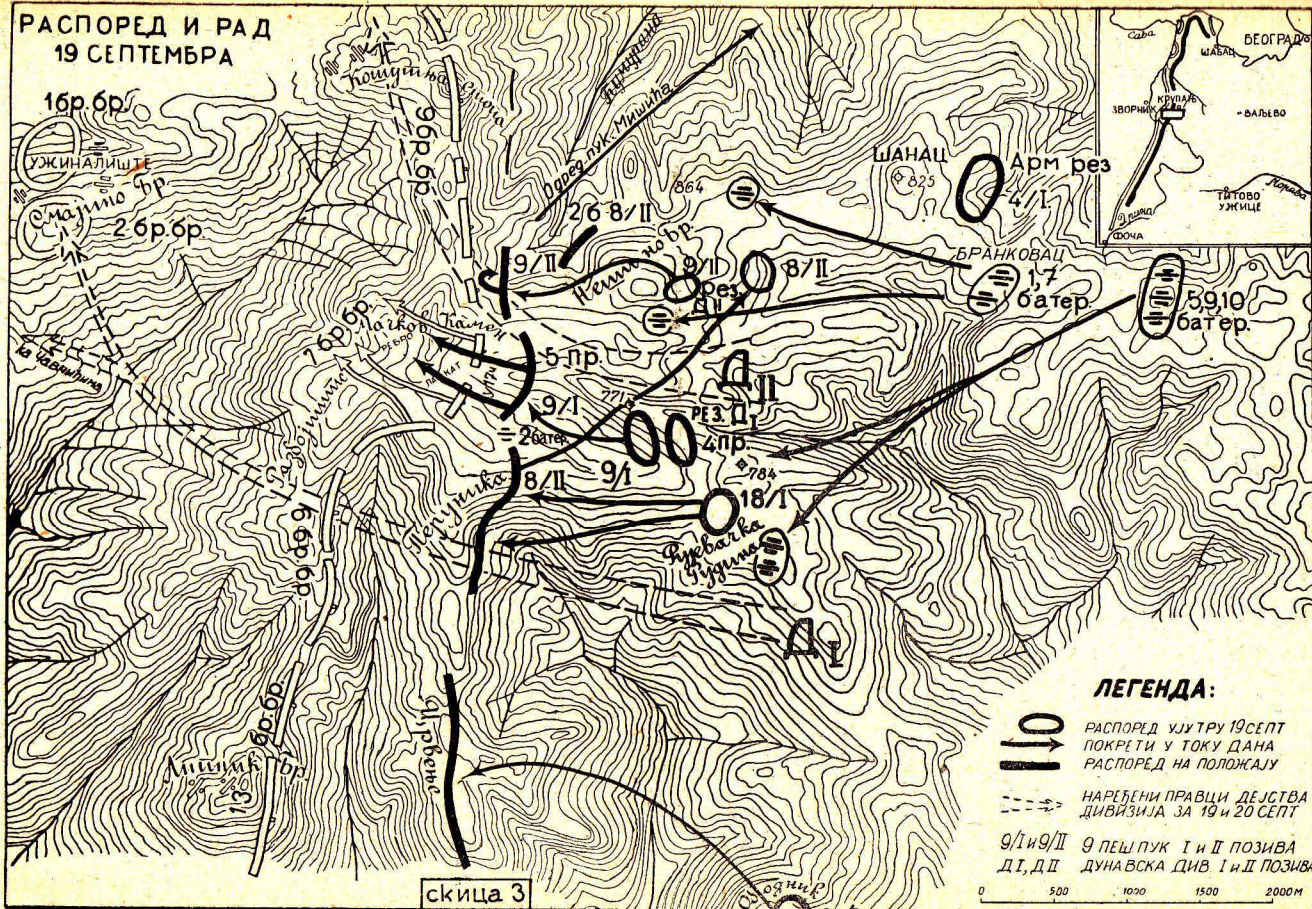
Тек у 17 часова када је позади левог крила 5 прекобројног пука стигао из резерве 9 пешадиски пук I позива и постројио се за јуриш у једној заклоњеној удољини, извршен је заједнички јуриш овог и 5 прекобројног пука на непријатеља који је одбачен са Мачковог Камена. Непријатељ је покушао да противнападом поврати изгубљене положаје, али је у 18.30 часова поново одбачен у највећем нeredу. Пошто је наступила ноћ, српске трупе нису искористиле овај успех, нити су извршиле гоњење ни ватром ни покретом, тако да се непријатељ задржао на око 400 корака од српских трупа. Овог дана је и лево крило III армије вршило притисак на Кошутњу Стопу.

Као што се види, овога дана напади су углавном, вршени почесно и некоординирано — до 17 часова безуспешно је нападала само Дунавска дивизија II позива, и то пре подне само са 5 прекобројним, а по подне само са 9 пешадишким пуком II позива — и да је тек у 17 часова дошло до заједничког напада, али само 5 прекобројног и 9 пешадишког пука I позива, који су заузели Мачков Камен.

Иако је то био велики успех, иако су Аустријанци од преласка Дрине па до тога дана имали око 10.000 избачених људи из строја, ипак командант Дунавске дивизије II позива није предузео гоњење, већ је наредио да се први борбени ред задржи и утврди на заузетом положају и припреми да 20 септембра продужи гоњење у одређеном правцу.

У току ноћи 19/20 септембра на овом делу фронта долазило је само до повременог пушкарања, док је препад 6 аустроугарске брдске бригаде, који је извршен са Липник Брда ка Црвењу и Јаворнику, био одбијен са великим губицима.

Пошто, због тешке оријентације на овом шумовитом земљишту, команданти пешадишких пукова који су избили на гребен Мачковог Камена нису тачно знали да ли су заузели цео Мачков Камен, то нису ни могли поднети тачан извештај команданту армије. Због тога је командант I армије поново наредио да се сутра, 20 септембра, заузме цео гребен Мачковог Камена и Кошутње Стопе и продужи даље дејство, и то Дунавска дивизија II позива ка

Дебелом Осоју и Црном Врху, а Дунавска дивизија I позива ка Ужиналишту и Чавчићима, одржавајући међусобну везу.

Према споразуму команданата Дунавске дивизије I и II позива било је наређено да 9 пешадски пук I позива напада Кошутњу Стопу гредом Мачковог Камена, с тим да се позади њега креће 5 прекобројни пешадски пук Дунавске дивизије II позива и служи му као резерва (са улогом данашњег II ешелона); да 9 пешадски пук II позива (из Дунавске II) продужи напад десно од 9 пешадског пука I позива; да се прилично растројени 8 пешадски пук II позива преко ноћи 19/20 септембра повуче у резерву Дунавске дивизије II позива на Нешино Брдо; да 18 пешадски пук I позива са две пољске батерије напада са Перунике преко Велике Реке на Ужиналиште, а 8 пешадски пук I позива са Јаворника на Липник Брдо и к. 764, па одатле преко с. Вољевци на линију Чавчићи — Пољана — Османово Брдо.

У резерви су задржани 4 прекобројни пешадски пук код к. 771 на Мачковом Камену као дивизијска резерва и 4 пешадски пук I позива код Шанца као армска резерва. Међутим, и овај пук је у току 20 септембра премештен ближе Нешином Брду и стављен на расположење Дунавској I позива.

Како је целе ноћи 19/20 септембра вршено пушкарање на Мачковом Камену то се 5 прекобројни пешадски пук није могао извући из I борбеног реда и довести позади 9 пешадског пука I позива, како је то према споразуму команданата дивизија било предвиђено, већ је остао где се затекао, измешан са батаљонима 9 пешадског пука I позива.

Овако велика снага према Борањи и Гучеву за дејство у десни бок непријатеља нерационално је употребљена, а ни организација командовања (споразумевање два команданта дивизије, уместо обједињеног командовања) није била најсрећније решена. Ако се има у виду да је Мачков Камен повезан са Кошутњом Стопом веома уском и пошумљеном косом на којој се угодно може развити једва један батаљон и да би сувишак снага неизбежно морао да се ломи и сурвава у низ узастопних веома стрмих дубодолана, онда се може јасно уочити како је било фатално такво нагомилавање трупа, и то без неког изразитог маневра, који би допринео обарању Мачковог Камена и Кошутње Стопе. Да би тешкоћа била још већа, Аустријанци су ову истакнуту и уску греду, која се ломи скоро под правим углом, тукли јаком концентричном артиљериском ватром са три стране — са Кошутње Стопе, Ужиналишта и Липник Брда, са удаљења од 1,5 до 3 км. Тако је, гомилањем трупа на овако уском простору створена одлична мета непријатељској артиљерији, која је била добро заклоњена и углавном неузнемиравана од дејства српске артиљерије.

Овакав начин дејства и распоред не одговарају ни тактичким принципима за борбу у планини. По тим принципима, поред директног напада на фронт положаја, на коме се непријатељ везује, врши се маневар макар и знатно слабијом снагом у циљу обарања непријатељског положаја. При томе се води рачуна о највећој економији снага. Међутим, овде се на веома малом простору гомилају пет пешадских пукова (три напред и два у резерви).

По нашем мишљењу занемарен је најкраћи правац од Крупња ка Кошутњој Стопи, који је, истина, доста тежак, али, погодан за маневар, погоднији и за непријатеља далеко опаснији него правац од Липник Брда ка Чавчићима и Ужиналишту који води преко низа веома јаких коса, раздвојених дубодолана и урвинама.

Исто тако била је велика незгода што је на овако уском фронту дошло до неминовног мешања трупа и необједињеног командовања. Зато би било много боље, да је део снага Дунавске дивизије I позива, уколико је био потребан, стављен под команду команданта Дунавске II позива и оване дата пуна слобода и иницијатива у освајању Мачковог Камена, а део трупа Дунавске I позива употребљен за маневар као што смо већ изнели.

20 септембра у свануће непријатељ је по густој магли предузео напад од Кошутње Стопе гребеном ка Мачковом Камену против измешаних батаљона 5 прекобројног и 9 пешадског пука I позива. Напад је ускоро одбијен и непријатељске снаге су се распршале по околним урвинама и густој шуми. Због магле Срби нису благовремено учили кризу код непријатеља, те нису ни иско-

ристили овај погодан тренутак. Борба се продужавала без велике жестине. Команданти пешадиских пукова су чекали да се дигне магла и стигне најављена 5 пољска батерија Дунавске дивизије I позива, која је као пратећа упућена на Мачков Камен, да да отпочну напад греном од Мачковог Камена ка Кошутњој Стопи.

Међутим, пре подне, у току саме борбе, услед непријатељске ватрепустили су и почели отступати делови 9 пешадиског пука II позива, који су били десно од 9 пешадиског пука I позива, а њихово отступање повукло је са собом и 9 пешадиски пук I позива и 5 прекобројни, те је за тренутак ситуација постала јако критична. Благодарећи енергији официра ред је убрзо повраћен и положај одржан.

По подне, 9 пешадиски пук I позива отпочео је напад уз подршку 9 пука II позива и 5 прекобројног пука. Али када је нагомилана маса од три пука на уском ребру била подухваћена убитачном унакрсном ватром непријатељских батерија и митраљеза, настала је паника код 9 пука II позива и отпочело повлачење у нареду. Паника се пренела и на трупе 9 пука I позива, који је почео да отступа позади врха Мачковог Камена, а настало је колебање и код 5 прекобројног пука. Међутим, благодарећи енергији старешина, задржавању 5 пука на положају и стицању трећег батаљона 18 пешадиског пука који је био одмах позади Мачковог Камена, задржано је отступање, повраћен ред и одржан положај.

За сваку евентуалност били су примакнути и пукови из резерве: 4 прекобројни ка Мачковом Камену и 4 пешадиски пук I позива на Нешино Брдо. Борба се продужавала са највећом жестином. Око 15 часова непријатељ је безуспешно наваљивао на Мачков Камен. Око 17 часова кроз шуму је пришла стрељачком строју 5 пољска батерија и са 500 метара отворила ватру на Аустријанце који су баш у том тренутку почели да избијају на сам пропланак. Она је својом убитачном ватром разнела најистакнутија митраљеска одељења која су дотле косила српске редове. Користећи се појачањима 18 пешадиског пука, командант 5 прекобројног пука (као командант отсека на коме су биле смешане трупе 9 пешадиског I позива и 5 прекобројног пука) извршио је пред сам мрак јуриш целокупним борбеним поретком и одбацио непријатеља у нареду неколико стотина метара. Борба је најзад престала.

За време ових борби дивизиска артиљерија — четири батерије са Бранковца, једна батерија са Нешиног Брда и једна батерија са Мачковог Камена — успешно је помагала своју пешадију. Нажалост, ових 6 батерија није могло дејствовати и на непријатељску артиљерију, јер се нису могли пронаћи њени ватрени положаји.

Најзад, у 19 часова освојен је највиши вис на Мачковом Камену, чији је пропланак био покривен лешевима изгинулих, махом аустроугарских војника, тако да се морало газити преко лешева. Српски пукови били су јако измешани и имали су врло мало официра. Ниједан пуцањ није се чуо. У правцу непријатеља владао је потпун мрак и тишина, а на српској страни биле су запаљене многе ватре. По држању и расположењу свију изгледало је као да је постигнута потпуна победа и да на овом крвавом пропланку, ширине једва 400 м, неће више бити борбе. Ипак је, за сваки случај, са Рујевачке рудине доведена 2 пољска батерија Дунавске дивизије II позива.

Иако командант 16 аустроугарског корпуса назива чаркама ово рвање, то су уствари биле огорчене борбе два снажна противника, борбе које су се увече завршиле на Мачковом Камену страховитим обостраним жртвама, јер је цео пропланак са околином био покривен лешевима изгинулих војника и старешина. Те борбе носиле су обележје наизменичних напада и одбране. Срби су нападали да заузму Кошутњу Стопу, а непријатељ да поврати Мачков Камен. Тако је изјутра непријатељ безуспешно нападао са Кошутње Стопе греном ка Мачковом Камену, а у подне су Срби покушавали да са Мачковог Камена продру греном ка Кошутњој Стопи; у 15 часова непријатељ је поново снажно, али без успеха, нападао са Кошутње Стопе ка Мачковом Камену, а тек предвече Срби су извршили снажан противнапад у правцу Кошутње Стопе и одбацили

непријатеља за неколико стотина метара. Нажалост, због брзог наступања мрака ни овај успех није био искоришћен.

Јужније од Мачковог Камена, 18 пешадиски пук I позива, са три батаљона и две пољске батерије безуспешно је нападао непријатеља на безименој коси западно од Перунике, а ни 8 пешадиски пук I позива са брдском брзометном батеријом такође није имао успеха у нападу са Јаворника на Липник Брдо. Па и поред тога њихови напади били су од користи, јер су за себе везали знатне непријатељске снаге. (Интересантно је да су команданти 8 и 18 пешадиског пука I позива извештавали команданта дивизије да је напад одређеним правцима немогућ због тешко пролазног земљишта).

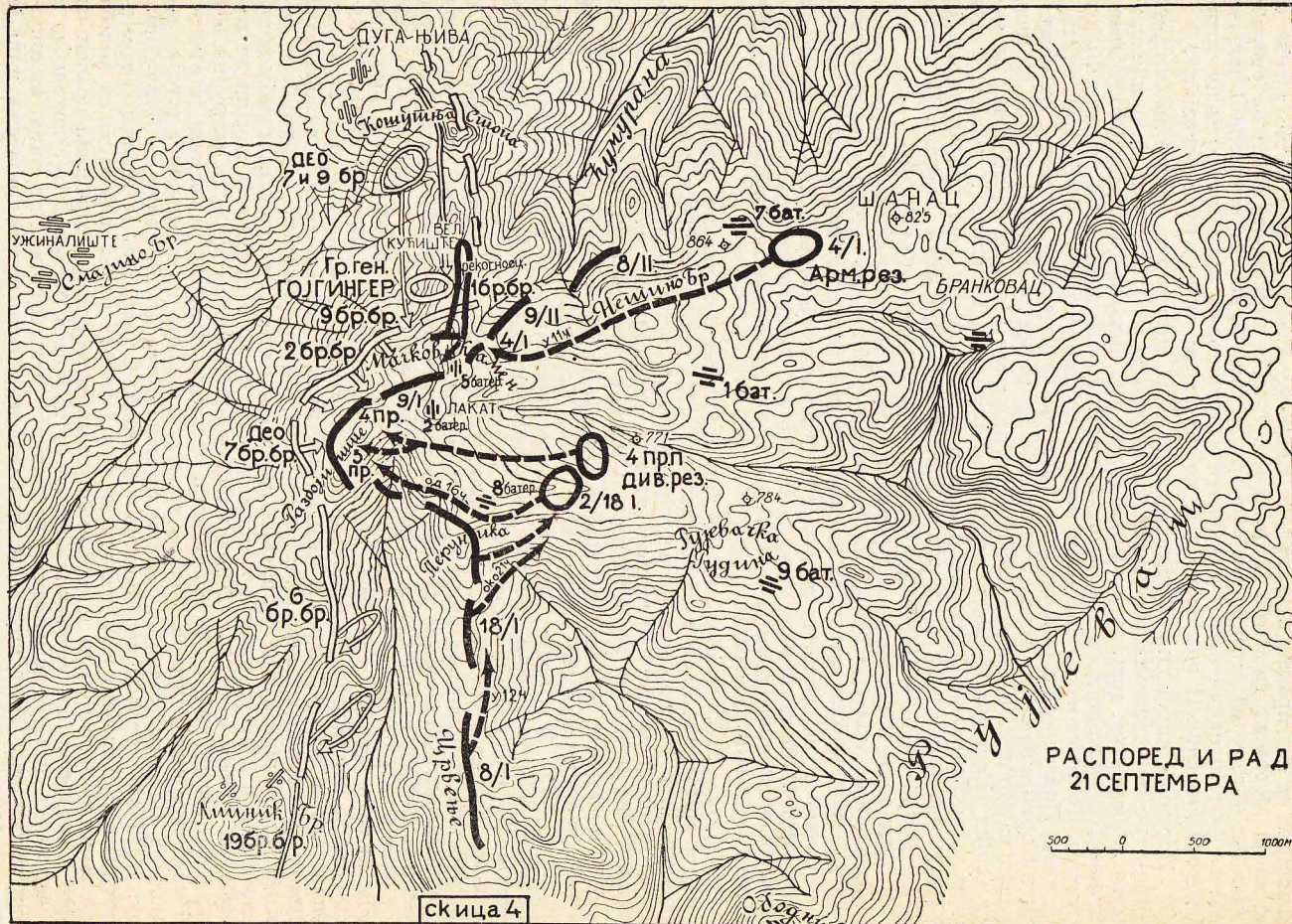
Овога дана Љубовиски одред није спречавао непријатељску артиљерију код Дубравице да својом ватром помаже одбрану косе западно од Перунике и Липник Брда, иако је својом артиљеријом у томе погледу могао много више да постигне. Исто тако, није било никакве помоћи ни са стране Одрета пуковника Мишића, пошто је у току ноћи 19/20 септембра отишао на Примет у доунску резерву.

Ноћу 20/21 септембра трупе су заноћиле у борбеном распореду, и то: Дунавска дивизија II позива, с лева у десно: 5 прекобројни, 9 и 8 пешадиски пук II позива на Мачковом Камену, а Дунавска дивизија I позива; 9 пешадиски пук I позива и батаљон 18 пешадиског пука на Мачковом Камену, 18 пешадиски пук I позива (без 1 батаљона) и две пољске батерије на Перуници; 8 пешадиски пук и брдска брзометна батерија на Црвењу и Јаворнику; 4 пешадиски пук I позива у армиској резерви на Нешином Брду; 4 прекобројни пешадиски пук у дивизијској резерви на јужној ивици Мачковог Камена. Две пољске батерије биле су на Мачковом Камену, једна на Нешином Брду, а четири на Бранковцу. Јужније на линији: Уши Главича — Немић Камен заноћио је Љубовиски одред.

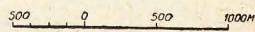
Тек увече 20 септембра командант Дунавске дивизије I позива поднео је следећи предлог команданту I армије: „С обзиром на конфигурацију земљишта мишљења сам да 18 и 8 пешадиски пук I позива више не врше нападе означеним правцима, већ да најјужнијим снагама поседну своје садашње положаје за одбрану, а остатак тих пукова да се свије у дивизијску резерву. Сем тога, пошто је греда Мачковог Камена толико уска да се на њој не може развити више од једног пука за напад на Кошутњу Стопу, то налазим да су две дивизије много за продирање у том правцу и мислим да би се једна од њих могла корисније употребити на другом правцу, евентуално за напад на Кошутњу Стопу, са правца преко Мионовића. За овај случај мишљења сам да би се Дунавска дивизија II позива могла лакше рокирати на нов правац, с обзиром на садашњи распоред трупа и комуникације једне и друге дивизије“.

21 септембра (види скицу бр. 4) командант 16 аустроугарског корпуса предузео је све мере да поврати Мачков Камен. Ради тога су 9, 7 и 1 брдска бригада биле обједињене под командом генералмајора Хајриха Гојгингера, а са Костајника су упућена као појачање још и два батаљона генералмајора Шњарића. Сам напад на Мачков Камен био је организован тако да су 1, 2 и 9 бригада са деловима 7 бригаде нападали са северозапада, а 6 и делови 7 брдске бригаде имали су тек по подне да предузму напад са југозападне стране. Као што се види, план је био да се прикупе све расположиве снаге и усмере тако, да се напад изврши са јачим груписањем са севера и северозапада где постоји обухватни полазни положај Кошутња Стопа — Ужнаниште, а слабијим са југозапада. При томе је требало да најпре изврши напад јача северна група да би привукла на себе српске снаге, а тек потом да се ангажује и слабија јужна група.

На српској страни, за рад 21 септембра, командант I армије издао је у 5,40 часова заповест у којој је било предвиђено „да командант Дунавске дивизије II позива продужи напад и гоњење непријатеља преко Кошутње Стопе у смислу моје раније заповести, ако се на успеху нада, а командант Дунавске дивизије I позива да продужи демонстративни напад на Перунику и Липник Брдо. Ако се командант Дунавске дивизије II позива не нада успеху да може освојити Кошутњу Стопу, онда да се задржи са својим трупама на заузетом положају, утврди га и упорно брани на случај непријатељског противнапада, а да

РАСПОРЕД И РАД
21 СЕПТЕМБРА

скица 4

осмотри земљиште правцем од Крупња преко Мионовића за рокирање својом дивизијом на тај правац за напад на Кошутњу Стопу и Дуге Њиве у вези са деловима Моравске дивизије II позива... Ако се командант реши за одбрану одмах ће о томе обавестити мене и команданта Дунавске дивизије I позива, који ће (и сам) одмах прећи у одбрану и припремити споразумно смену трупа Дунавске дивизије II позива која ће се извршити чим се буде наредило“.

Пошто се командант Дунавске дивизије II позива био уверио да се преко Јагодње не могу развити обе дивизије, тражио је од команданта I армије одобрење да са својом дивизијом оде ка Крупњу и нападне Кошутњу Стопу преко Мионовића, тражећи да му се за ово стави на расположење и 4 пешадски пук I позива. Тако би на досадашњем правцу дејствовала само Дунавска дивизија I позива. Предвече, на основу овога тражења, добијено је одобрење од команданта I армије за смену трупа и рокирање Дунавске дивизије II позива на нови правац ка Кошутњој Стопи, а Дунавској дивизији I позива је наређено да поред својих положаја заузме и досадашње положаје Дунавске II позива. Смена трупа и пребацивање Дунавске дивизије II позива на нови правац имали су се извршити тајно, ноћу 21/22 септембра, тако да Дунавска дивизија II позива буде спремна за напад преко Мионовића 23 септембра до сванућа.

Исто тако, наређено је и команданту армиске артиљерије да се упозна са пласирањем артиљерије Дунавске дивизије I и II позива и Моравске II позива и предузме потребне мере да се артиљерија што боље искористи у току напада.

Смена трупа Дунавске дивизије II позива на Мачковом Камену извршена је тек ноћу 21/22 септембра, тако да је са 8 и 9 пешадским пуком II позива и артиљериским дивизионом (1 и 3 батерија) одмаршовала за Крупњ, где се већ налазио коњички дивизион.

Изјутра, 21 септембра, на Мачковом Камену је владало затишје. С времена на време дизала се и спуштала магла. На северном крају пропланка постављена је 5 пољска батерија за гађање у правцу Ужиналишта, а друга пољска батерија II позива 300 метара јужније, на ивици шуме, тако да је десно-крилним водом гађала ка Кошутњој Стопи, а левокрилним ка Ужиналишту.

У почетку, 2 пољска батерија добила је наређење од команданта отсека да гађа непријатељску пешадију која се са Кошутње Стопе кретала ка Ужиналишту. Када је уочена непријатељска пешадија на Ужиналишту, била је одмах обасута јаком ватром левокрилног вода 2 батерије тако да се непријатељ морао повући иза гребена. У томе тренутку уочена је и непријатељска брдска батерија на Ужиналишту и борба је почела. Командант 5 прекобројног пешадиског пука, као командант отсека, наредио је 1 батаљону 9 пешадиског пука I позива да изврши насилно извиђање гребеном ка Кошутњој Стопи. Протерујући слабије непријатељске делове, батаљон је подишао Кошутњој Стопи на којој се налазила 9 аустроугарска брдска бригада, али је ту био дочекан тако јаком пешадиском и артиљериском ватром, да се у нeredу повукао, гоњен непријатељским пешадиским деловима. Повлачење овог батаљона поколебало је остале делове 9 пешадиског пука I позива, који су такође били обасути јаком пешадиском и артиљериском ватром. Међутим, енергичним држањем старешина 9 пук је враћен на своје место. У том су се приближили делови 1, 7 и 2 аустроугарске брдске бригаде и са северозапада почели да избијају на гребен. Али, 5 и 2 пољска батерија отвориле су брзу ватру на 500, 600, 700 и 800 м, тако да је непријатељ отступио у нeredу, а за њим је кренуо 9 пешадиски пук I позива. У томе тренутку пешаци из стрељачког строја, западно од 2 пољске батерије учили су непријатељску батерију на Чавчићима, која је гађала северни део Мачковог Камена. Непријатељ је појачао артиљериску ватру, због чега је 9 пешадиски пук I позива почео поново да се колеба и делимично отступа, али је и овога пута пожртвовањем старешина враћен на своје место. Због јаке непријатељске ватре пук се и по трећи пут поколебао и пошао назад. Тада је командант 4 пешадиског пука I позива по својој иницијативи са Нешиног Брда упутио један батаљон у леви бок непријатеља који је гонио 9 пешадиски пук I позива. Непријатељ се повукао, а 9 пешадиски пук се освестио и кренуо напред.

Ово колебање 9 пешадиског пука I позива поновило се више пута. У једном тренутку непријатељ је успео да заузме 5 пољску батерију. Послуга са затварачима и нишанским справама је отсгупила са пешадијом очекујући погодан тренутак да се поново врати у батерију и продужи дејство. Ово враћање понављало се више пута. Најзад је батерија остала у међупростору између стрељачких стројева.

У то време, 5 прекобројни пешадиски пук (који је био лево од 9 пешадиског пука I позива) упорно је сузбијао делове 7 аустроугарске брдске бригаде и поред јаке унакрсне пешадиске и артиљериске ватре.

Око подне на Мачков Камен стигао је и командант Дунавског артиљериског пука, да се лично упозна са стањем и да према томе употреби 8 и 9 пољску батерију.²⁾

Предвече су делови 7 аустроугарске бригаде предузели снажан напад са правца Ужиналишта на лево крило 4 прекобројног пука на Мачковом Камену, а 6 аустроугарска бригада са Липник Брда на 18 пешадиски пук који је држао Перунику. Због тога је лево крило 4 прекобројног пука појачано са једним батаљоном 18 пешадиског пука и непријатељ је задржан.

Пред сам мрак, непријатељ је, ојачан са два батаљона комбиноване бригаде генералмајора Шњарића, извршио последњи јуриш и заузео 5 пољску батерију. Међутим, 4 пешадиски пук I позива извршио је противнапад, протерао непријатеља са источног дела Мачковог Камена и повратио два топа 5 пољске батерије. Тако су противници зановили на јуришном отстојању, са обе стране крвавог врха на Мачковом Камену.

За време ових борби 9 пешадиски пук II позива, који се налазио десно од 9 пука I позива, старао се целог дана да овлада једном косом на изворном делу потока Ђумурана, да би онемогућио непријатељу да одатле туче Мачков Камен, али је тек предвече успео да је заузме.

Предвече је стигла заповест команданта I армије да Дунавска дивизија I позива смени Дунавску дивизију II позива, држећи своје дотадашње положаје и да се на заузетом положају добро утврди. У том духу командант Дунавске дивизије I позива наредио је да 4 пешадиски пук I позива, 4 прекобројни пешадиски пук, четири пољске и једна брдска брзометна батерија, поседну Мачков Камен и на њему смене 9 пешадиски пук I позива и трупе Дунавске дивизије II позива, да 8 пешадиски пук и 2 пољске батерије држе отсек Перуника — Јаворник са резервом позади Мачковог Камена, да 18 пешадиски пук образује дивизиску резерву позади Мачковог Камена и да се јако истрошени 9 пешадиски пук I позива повуче у армиску резерву на Нешином Брду. Осим тога, наређено је да се заузети положаји утврде и најупорније бране.

Ако бацимо поглед на борбе које су вођене овога дана видећемо да су биле веома кржаве и драматичне, да се обострани фронт по неколико пута померао час напред, час назад са циљем да се заузме и одржи сам гробен Мачковог Камена.

Колико су борбе овога дана биле огорчене и кржаве најбоље се види из овог непријатељског извештаја: „Развила се најжешћа и најогорченија борба, какве није било ни на једном месту од почетка рата. Срби нису седели скрштених руку, већ су у борбу уводили нове резерве. Успех је у току дана, а и преко ноћи, непрестано прелазило са једне на другу страну... Јагодња је постала не само најважнија тачка на борбеном фронту, већ је ова борба постала права битка чије је решење имало да падне на Јагодњи“.

Ако бисмо тражили узроке што су те борбе биле неодлучне и што није било виднијег успеха на српској страни, онда би, по нашем мишљењу, главни разлог био у томе што српске снаге нису могле да дођу до изражаја, с једне стране зато што је земљиште било непогодно за развој јаких ефектива, а с

²⁾ У то време 2 пољска батерија већ је била утрошила не само своју већ и муницију из предњака 5 пољске батерије, која се налазила у међупростору између српских и аустријских снага. Око 16 часова стигла је и 8 пољска батерија, али због јаке ватре није могла да изађе из шуме на пропланак, те је 2 пољска батерија искористила и њену муницију.

друге стране, због тога што је најважнији део бојишта — Мачков Камен и његова околина — био подвргнут убиственој артиљерској и пешадиској ватри аустроугарских снага. Поред тога, Аустријанци су грчевито држали гребен, јер би његовим губитком били доведени у безизлазну ситуацију — били би сурвани у дубоке дубодолине које се стрмо спуштају све до саме Дрине, без икаквог изгледа и могућности за прихват или неку организацију новог отпора. Колико је била драгоценa помоћ артиљерије у овим критичним тренуцима види се и по томе што су вођене тако огорчене борбе, нарочито око 5 пољске батерије која је прелазила неколико пута из руку у руке. Недостатак њене помоћи најбоље су осетиле српске трупе, које су без такве подршке претрпеле велике и излишне губитке. Као и у току читавих борби, тако је и овога дана велики недостатак био у томе што није било обједињено командовање и што је долазило до нагомиланања и великог мешања трупа.

Што се тиче смене трупа, изгледа нам да је у овој доста критичној и нејасној ситуацији било боље да се у току ноћи прешло у одбрану, извршило сређивање јединица, решило питање командовања у потчињеним измешаним јединицама и спремно дочекао напад аустроугарских снага.

Како је до пола ноћи 21/22 септембра на читавом фронту, углавном, владао мир и повремено пушкарање предњих делова, то је Дунавска дивизија II позива успела да извуче своје трупе и одмаршује ка Крупњу. Само је по захтеву команданта Дунавске дивизије I позива привремено задржан 5 прекобројни пешадиски пук у резерви на Нешином Брду (који је иначе у дотадашњим борбама претрпео велике губитке, тако да је од 3.500 спао на око 900 људи). Исто тако, задржана је и 2 пољска батерија на Рујевачкој Рудини.

После извлачења Дунавске дивизије II позива распоред српских снага, углавном, извршен је према наведеном наређењу команданта Дунавске дивизије I позива, и то: 4 пешадиски и 4 прекобројни пук на отсеку Мачковог Камена; 8 пешадиски пук са два батаљона на линији Црвене — Јаворник, са једном четом на Ободнику, а остатком у пуковској резерви на Перуници; 18 пешадиски пук у дивизијској резерви позади Мачковог Камена, а 9 пешадиски и 5 прекобројни пук (који су у дотадашњим борбама имали велике губитке) у армиској резерви на Нешином Брду.

Артиљерија Дунавске дивизије I позива била је постављена: 8 и 9 пољска и брдска брзометна батерија на пропланку Мачковог Камена у близини стрељачког строја (погоднијих положаја за потпомагање пешадије није било); две батерије на Ободнику и Рујевачкој Рудини ради дејства против непријатељске артиљерије на Липник Брду и на левој обали Дрине (код с. Дубравице) и по једна батерија на Нешином Брду и Бранковцу.

Борбе 22 септембра. Пошто је командант 16 аустроугарског корпуса очекивао да би долазак српских свежих трупа, које су, према добивеним подацима, наступале од Ваљева ка бојишту, у оваквој ситуацији одиграо пресудну улогу, то се одлучио да одмах, још у току ноћи са истим груписањем снага као и претходног дана предузме напад и потпуно овлада Мачковим Каменом, с тим што је ради сигурнијег извођења напада убацио као појачање Скадарски одред од два батаљона и привукао брдске топове у сам стрељачки строј.

Тako су непријатељске снаге, које су зановиле у непосредној близини српских трупа, одмах после пола ноћи отпочеле снажан напад на 4 пешадиски и 4 прекобројни пук на Мачковом Камену, уз подршку јаке ватре брдских топова из стрељачког строја. Пошто је одбијен овај напад и неколико узастопних напада које је предузимао до сванућа, непријатељ је, уз подршку јаке артиљериске ватре, у зору појачао своје нападе на отсеку Мачковог Камена, и то: Скадарским одредом и 1 и 2 брдском бригадом гребеном од Кошутње Стопе, а 7 брдском бригадом од Ужиналишта преко Велике Реке. Док је српска артиљерија донекле успешно дејствовала против аустроугарске пешадије, дотле, нажалост, није могла неутралисати непријатељску добро заклоњену артиљерију. У току дана, на овом отсеку борба се све више расламсавала.

У то време, на левом крилу, непријатељ је безуспешно нападао са 6 брдском бригадом на Перунику, а са 13 вршио демонстрацију са Липник Брда према Јаворнику.

Трупе на Мачковом Камену биле су изложене не само јакој артиљериској већ и убитачној пешадиској ватри са Ужиналишта и Кошутње Стопе. Српски војници су нарочито тешко подносили дејство дум-дум зрна, јер су изазивала веома тешке ране и непријатан осећај, а њих је непријатељ у маси употребљавао, и то не само из пушака, него и из митраљеза. Услед тога су делови 4 прекобројног пешадиског пука попуштали неколико пута до подне, али су старешине успевале да их врате на њихова места. Нарочито је било убитачно бочно дејство непријатељске артиљерије са Ужиналишта. Око подне био је рањен и избачен из строја командант 4 прекобројног пешадиског пука, а ускоро је погинуо један командант батаљона, док су друга два била тешко рањена. Пошто је због тога, као и јаког непријатељског дејства, 4 прекобројни пешадиски пук неколико пута попуштао, то је наређено команданту 18 пешадиског пука да му одмах помогне, најпре једним батаљоном, а затим свим својим снагама, тако да је благодарећи тој помоћи положај повраћен и одржан.

На десном крилу, 4 пешадиски пук је одбијао снажне непријатељске нападе, а у три маха и сам прелазео у напад и јуришима потискивао непријатеља испред себе, али га никако није могао потиснути више од 100—150 м. Најгоре је било то што се никако није могао задржати на заузетом положају, већ се због јаке непријатељске артиљеријске и пешадиске ватре морао враћати на полазне положаје. Али, када је око 14 часова погинуо командант 4 пешадиског пука тада су се поколебали и делови овога пука и почели да отступају. Иако је одмах наређено команданту 8 пешадиског пука да остави најнужнији део снага на Перуници, а са остатком да помогне одбрану Мачковог Камена, ипак се стање није могло поправити. Командант пука је одмах развио један батаљон, али је ускоро био рањен и избачен из строја, те је и овај пук, нешто због овога, а нешто и због јаке непријатељске унакрсне ватре и општег колебања на бојишту, почео да попушта и отступа.

Најзад, око 16 часова, када су постали безуспешни сви покушаји за одржање положаја, 4 пешадиски, 4 прекобројни и 18 пешадиски пук почели су да отступају, тако да је Мачков Камен са 4 топа 8 пољске батерије пао у руке непријатељу.

У овом тренутку I српска армија се налазила у критичном стању: изгубљен је Мачков Камен за који је дато толико жртава, из борбеног распореда била је већ извучена Дунавска дивизија II позива са 8 и 9 пешадиским пуком II позива и пољским артиљеријским дивизионом и упућена у Крупањ³⁾; Кошутња Стопа, која је непријатељу служила као главни ослонац за напад није била ничим угрожена; лево крило Дунавске дивизије I позива и Љубовишки одред били су само пасивни посматрачи; армска артиљерија која је стигла у Крупањ још није била изашла на положај, а лево крило III армије које се налазило према Дугој Њиви такође није указивало никакву помоћ Дунавској дивизији I позива.

После губитка Мачковог Камена, командант Дунавске дивизије I позива издао је у 16,15 часова заповест за повлачење дивизије и прикупљање на греди Кулине — Милетина — Бобија, с тим да командант 9 пешадиског пука образује заштитницу од: 9 пешадиског пука I позива, 5 прекобројног пука, резервног батаљона крушевачких трупа и 1 и 9 пољске батерије и поседне положај Шанац — Нешино Брдо; да 8 пешадиски пук остави заштитницу на Ободнику и да се под заклоном мрака повуче на отсек Велеш — Карачица; да се 4 прекобројни пешадиски пук са две пољске батерије прикупи на линији к. 813 — Ждрела и служи као прихват заштитницама; да се остале снаге прикупе и то: 4 пешадиски пук на Кулинама, 18 пешадиски пук на Подгорју и Милетини, а остатак артиљерије источно од Милетине.

Пошто непријатељ, после заузимања Мачковог Камена, није гонио ни ватром ни покретом (зато што је и сам био исцрпљен и што се бојао да сопственом артиљеријом не туче своје трупе), то је Дунавска дивизија I позива

³⁾ У 21,30 часова командант I армије наредио је да ова дивизија заузме и добро утврди положај Мишаковац — Милутинов гроб, тј. са обе стране пута Крупањ — Завлака, и спречи непријатељу да продре ка Завлаци.

успела да отступи у реду, да се прикупи и снабде своје исцрпљене трупе, али на знатно ближе отстојање но што је било наређено.

Као што се види и овога дана вођене су веома огорчене борбе, нарочито из отсеку Мачковог Камена. Карактеристично је да су обе стране упорно настојале и покушавале да исход боја реше баш на том делу фронта. Ни на једној ни на другој страни није било ма каквог изразитог маневра који би допринео успешном решењу. Ту се, у ствари, одиграло само фронтално рвање и потискивање јаком живом силом, где храброст, упорност, бајонети и бомбе играју пресудну улогу, тако да су се трупе излагале ужасним губицима. Грешка, која је на српској страни учињена на почетку, није се могла тако лако исправити, а нарочито у току овога дана, када је непријатељ појачао своје снаге и вршио тако снажан притисак. Нарочито се осећа слаба сарадња на споју између судских трупа I и III армије, као и неангажовање армиске артиљерије која би свакако дала позитивне резултате. Уместо тога, она се и даље задржала ван дејства у Крупњу.

Из одлуке команданта Дунавске дивизије I позива да повуче своје снаге дубље уназад, као и из одлуке команданта I армије да са Дунавском дивизијом II позива поседне положај за одбрану правца ка Завлаци, види се да је ситуација сматрана много тежом но што је била у ствари, јер се изгубила из вида чињеница да је и непријатељ исто тако био истрошен и малаксао. Но, у сваком случају, извучена Дунавска дивизија II позива била је добро дошла да затвори веома осетљив правац ка Завлаци, јер би њено задржавање на Мачковом Камену само изазвало излишне губитке.

Пошто непријатељ ни у току 23 септембра није гонио нити предузимао ма какав напад, то је Дунавска дивизија I позива неометано заузела следећи распоред: 9 пешадиски пук на простору Шанац — Нешино Брдо; 4 прекобројни пешадиски пук на Бранковцу; 8 пешадиски пук на линији Рујевачка Рудина — Ободник — Велеш и 4 пешадиски пук у дивизијској резерви на к. 813, тј. знатно северније од предвиђеног положаја: Кулине — Милетина — Бобија.

Дунавска дивизија II позива посела је свој положај код Крупња у следећем распореду: један батаљон на Гробницама, три батаљона на коси Вуколовци, један на Гају и три у резерви на Мишаковцу; артиљерија на отсеку Мишаковац — Милутинов Гроб, а коњички дивизион код с. Јовићи. Пада у очи да овај распоред више одговара полазном положају за напад на Кошутњу Стопу, него за одбрану и да ни овом приликом није обезбеђена тешња веза са Моравском дивизијом II позива, која је била доста удаљена. А како непријатељ није ништа предузимао ни у току 24 септембра, то се Дунавска дивизија II позива 25 септембра за нешто повукла и заузела нов положај источније, у следећем распореду: 8 и 9 пешадиски пук са једном пољском и две хаубичке батерије на линији Велике Њиве — Мишаковац, са борбеним осигурањем на линији Гробнице — к. 490 — Гај, а 4 пешадиски пук I позива, са две пољске батерије, на Милутиновом Гробу. Остале трупе I армије искористиле су ово затишје за утврђивање и организацију одбране на заузетим положајима.

Као што се види, после тешких борби које су по својој жестини кулминирале неколико последњих дана, обе стране биле су исцрпљене и као по договору прекинуле очајничко рвање, рекло би се да су сретне што је то клање већ једном престало. Можда је 22 септембра био тренутак који је једна или друга страна требало да искористи да би последњим напором изборила решење у своју корист. А може бити да би се и тај последњи напор завршио као и претходни — страшним вртопролићем без коначне одлуке, јер је на бојишту била успостављена нека врста равнотеже снага. Очигледно је да је недостајао неки озбиљнији маневар који би претегао на једну или другу страну.

*

Ако бацимо општи поглед на свеукупност дејстава на Мачковом Камену, онда можемо уочити неколико карактеристичних и поучних момената. Пре свега, видимо да је српска Врховна команда правилно уочила опасност која је претила од аустроугарске офанзиве преко Дрине и да је благовремено реакти-

рала, обустављајући офанзиву у Срему и шаљући расположиве снаге ка угро-женим деловима фронта. Међутим, ангажовање ових снага, по нашем мишљењу, није било потпуно целисходно. Иако је план за формирање једне јаке ударне групе на левом крилу за удар у десни бок оперативног фронта аустроугарских снага на гробу Соколске Планине и Јагодње и за њихово набацивање на Дрину, био примамљив и на први поглед правилан, он је, ипак, имао и велики недостатак што је тај правац био најудаљенији, и што је сам такав подухват био веома ризичан у случају продора аустроугарских снага преко Борање или Јагодње у рејон Крупња или северније. Поред тога, није се довољно водило рачуна о капацитету и карактеру земљишта, тако да је дошло до фаталног нагомилавања трупа које нису могле доћи до изражаја и које су трпеле из-лишне губитке. Расположиве снаге I српске армије нису правилно употреб-љене још од самог почетка, тако да се та грешка неповољно одражавала и у току даљих дејстава. Тако, на пример, није искоришћена прилика да се после 16 септембра делом снага Дунавске дивизије I позива нападне и потуче усам-љена 109 ландштурмска бригада у тренутку када се после великих губитака повлачила ка Љубовији и да се 17 септембра, после заузимања положаја Ку-лине — Милетина — Горица — Дуго, одмах продужи напад целокупном снагом на 6 и 7 аустроугарску брдску бригаду, које су се повлачиле ка Мачковом Камену и на 1, 2 и 13 бригаду које су се са Кулина, Милетине, Горице, и Дугог повлачиле ка Дрини.

Па и доцније, у борбама на Мачковом Камену, од 19 до 22 септембра на-пади нису извођени једновремено и сложно са целокупном снагом, већ дели-мично. Час је нападала само Дунавска дивизија II позива, а из ње само један или два пука, час Дунавска дивизија II и један део Дунавске I позива, а остали су се држали пасивно, не задржавајући борбом чак ни непријатеља пред собом. То је очигледан доказ необједињеног командовања и слабог руковођења бојем, нарочито од стране команданата дивизија и недовољног утицаја коман-данта I армије на ток догађаја, вероватно услед слабог обавештавања и непо-знавања праве ситуације на бојишту. У прогивном случају, не може се схва-тити како би се смело дозволити да се нагомила толико снага на тако уском простору, који се све више стешњава ка Кошутњој Стопи и да се излаже уни-штеној непријатељској ватри са Кошутње Стопе, Ужиналишта, Чавчића и Липник Брда.

Да би се ова грешка отклонила, морало се најзад прибећи маневру како би се Кошутња Стопа напала и заузела са правца Крупањ — Мионовићи. По-што I српска армија није располагала другом снагом за извршење овога за-датка, и пошто је на самом Мачковом Камену било и сувише снага, била је правилна одлука за извлачење Дунавске дивизије II позива. Међутим, њена смена није извршена у погодном тренутку, већ у доба кризе када је непријатељ врши очајничке нападе да поврати Мачков Камен.

Пада у очи да у тим критичним данима нема скоро никакве координације нити сарадње између десног крила I и левог крила III армије, на правцу, где се, по нашем мишљењу, могао извести маневар за пробој непријатељског фронта и обарање Кошутње Стопе и Мачковог Камена са те стране. Нажалост, та мо-гућност је уочена врло касно, онда када су већ дате огромне жртве. По свему изгледа да се много зазирало и стрепило од шуме и стрмх падина и заборав-љало да и релативно слабе снаге на таквом земљишту могу придирити изнена-ђења и допринети победи. (То је и доказ да српске трупе нису биле вичне борбама у шуми, иако су показивале своју супериорност у блиској борби над аустроугарским снагама). Неоспорно, то је био тежак правац и неподесан за развој већих снага, али потпуно могућ за респективне снаге и кудикамо краћи, непосреднији и опаснији за Кошутњу Стопу од дугачког и обилазног правца који се непрекидно лomi и гаси у великим узастопним дубодолинама, а којим се покушавало да обори Кошутња Стопа преко Мачковог Камена и грози дес-ном боку аустроугарских трупа.

Заиста је карактеристично зашто је Мачков Камен као магнет привлачио тако јаке снаге једне и друге стране. Неоспорно је да је ту знатну улогу играла његова важност у склопу читавог оперативног фронта — ако би се налазио у

аустроугарским рукама они би одатле стално претили Крупњу и читавој позадини српских снага које би се налазиле на вододелници Јадра и Дрине, а ако би га Срби држали заједно са Кошутњом Стопом, онда би постојала могућност успешног надирања гребеном Борање ка Гучеву и набацивања на Дрину. Но, и поред тога, један од разлога био је и тај што је Мачков Камен и његова непосредна околина био погодан за развој јачих снага само са југоисточне стране, јер би се у случају ширења лево и десно од тога простора упадало у врло стрме уврине, а и у шуме које су се у то време сувиле избегавале.

Ако се посматрају ове драматичне борбе у којима се и са једне и са друге стране огледа страховита упорност, онда се може доћи до закључка да је постојала нека спонтана обострана тежња да се већ једном избије на гребен и оконча то страховито рвање. Самим тим, изгледа да ту није било јасно постављеног циља, а још мање неког унапред израђеног плана са јасно израженом идејом маневра. Као што смо видели, није се успело да се обједини командовање чак ни између два команданта дивизије, а тек се може замислити како је то било у тако тешком мешању нижих јединица. Добија се утисак да је ту била једна страшна мешавина и врева у којој је због силне нагомиланости била тешка свака оријентација.

У сваком случају, и поред приближно уједначеног бројног стања, на аустријској страни је постојала велика предност у надмоћности њихове артиљерије која је српским трупама задавала толико јада и тако велике губитке. Зато је утолико већа грешка на српској страни што благовремено није уведена у борбу армиска артиљерија. С друге стране, било је за сваку похвалу ангажовање пољских батерија у самим стрељачким стројевима и њихово храбро држање у току читаве борбе. То је био први случај непосредног увлачења артиљерије у саме предње редове, што су и Аустријанци одмах копирали.

Што се тиче рада Аустријанаца, може се рећи да су и они пропустили неколико повољних момената. Тако, например, 11 септембра, по овлађивању гребеном Кошутња Стопа — Мачков Камен — Велеш, дат је трупама одмор, иако су тада имале пред собом само слабе српске снаге. Ово се показало као велика грешка, јер су Срби добили један дан за појачање овог угроженог крила и са Дунавском дивизијом II позива подишли Соколској Планини у најкритичнијем моменту. Исто тако је и Поћореково обустављање офанзиве, 16 септембра, за 1—2 дана, када још није био уочио сву опасност на своје десном крилу, ишло у корист груписања српских снага, јер је и Дунавска дивизија I позива доведена и убачена на овај угрожени део фронта. Да су Аустријанци били енергичнији вероватно би успели да преко Крупња и Пецке угрозе дубљу позадину српских снага пре но што би стигла Дунавска дивизија I позива, а питање је да ли би се у таквој ситуацији и Комбинована дивизија могла употребити за стабилизацију фронта на Гучеву.

Може се рећи да су се аустроугарске снаге упорно бориле, како у току борби за овлађивање гребеном Борања — Јагодња — Соколска Планина, тако и на Мачковом Камену. Међутим, не може се разумети њихова неактивност са Кошутње Стопе и Мачковог Камена у правцу Крупња, као и присуство ма каквог маневра, слично као и на српској страни. Нама изгледа да би продор макар и мањих аустроугарских снага у правцу Крупња озбиљно угрозио стабилност фронта I и III армије и запретио њиховој ближој и даљој позадини. То је било сасвим могуће ако се има у виду да није постојало тесне везе између унутрашњих крила ове две армије.

Најзад, треба имати у виду и то да је аустроугарска Балканска војска била боље наоружана и опремљена од српских трупа, да је имала и веома погодну организацију и формацију, нарочито брдске бригаде, које су се изврсно показале на овом земљишту.

Насупрот томе организација и формација српске војске знатно је заостала у томе погледу. Дивизије су биле сувиле гломазне; нису располагале довољним бројем митраљеза и брдском артиљеријом, а недовољно је било и пољских топова; недостајала су средства за везу; коморе су биле троме — са воловском, а делом коњском вучом, што се негативно одражавало на покретљивост и рад на планинском земљишту. Но и поред тога, српски борачки делови

су се одликовали великом маршевском способношћу, коју су изразито показали непосредно пред Церску битку, а и сада за време упућивања појачања ка угроженом фронту на Дрини. Што се тиче остале опреме, може се рећи да је била веома рђава, а то се најбоље види из молбе војводе Путника коју је непосредно после ових догађаја упутио српској влади, тражећи помоћ у опреми. Ту се између осталог каже: „Групе оперативне војске трпе највећу оскудицу у оделу, обући и логорској спреми... Огроман број обвезника ратује... у самим гаћама и кошуљама. Има пукова који полубоси прелазе форсираним маршевима огромна отстојања и погуну боси ступају у борбу... Ситуација одећне спреме је врло критична“. А генерал Бојовић пише: „Војници су голи и боси. Команданти... на претстражама и положају нису у стању да гледају муку војника, како дању и ноћу бдију и мрзну се без одела и обуће...“

Можда би се на основу описа драматичних догађаја, честог попуштања, па и повремене панике код појединих српских пукова, могло доћи до закључка о слабом моралу тих трупа. Међутим, ако се има у виду то страшно разбојиште и чињеница да је свако аустроугарско артиљеријско зрно морало да падне на живу силу која је била тако згуснута на уском простору, онда је јасно да се из такве ситуације морао тражити неки излаз. Али, о високом моралу тих трупа највише говори њихова несаломљива упорност и способност да после таквих неуспеха и страдања исто тако неустрашиво по неколико пута јуришају и борбом прса у прса нагоне непријатеља на отступање. За то је још већи доказ што је тај исцрпљени војник још исте године тукао аустроугарску војску у Колубарској бици и ослободио земљу од агресора. Исто тако у тој крвавој борби српске старешине показале су изванредну храброст и пожртвовање, о чему најбоље сведочи огроман губитак, чак и виших старешина — команданата пукова и батаљона.

*

У овом кратком опису покушао сам да изнесем неке најинтересантније моменте ове заиста компликоване борбе, коју није тако лако правилно представити. При томе треба имати у виду да су се догађаји брзо одвијали и да у тој страшној вреви није било могуће запазити и описати све оно што се догађало. Због тога није ни чудо што постоје многи противуречни подаци, тако да можда нема ниједне операције коју је теже верно анализирати и проценити.

У сваком случају, ова операција која је стала огромних жртава и једну и другу страну веома је поучна, нарочито за студију и извлачење тактичких искустава за рад трупа на планинском и пошумљеном земљишту.